

Генадзь Лапацін

«...ПРЫКАЗКІ ЎСЯГДА К ДЗЕЛУ ГАВОРЯЦЦА» (з вопыту вывучэння дыялектнай парэміялогіі)

Genadz Lapatsin

«...PROVERBS ALWAYS TALK ABOUT A SERIOUS MATTER» (from the experience of studying dialectal paremiology)

Дадзены матэрыял прысвечаны асаблівасцям збірання малых формаў фальклору: прыказак, прымавак, фразеалагізмаў. У аснову публікацыі пакладзены асабісты досвед аўтара.

This material focuses on the peculiarities of picking up small forms of folklore: proverbs, sayings, phraseologisms. Publication is based on the personal experience of the author.

Дадзены матэрыял з'яляецца ўступным артыкулам да другой часткі «Фразеалагічна-парэміягічнага слоўніка асобы», складзенага мной паводле шматгадовых размоў з жыхаркай пасёлка Амяльное Веткаўскага раёна Варварай Аляксандраўнай Грэцкай. Гэта публікацыя рыхтуецца да друку ў выданні: Palaeoslavica, Vol. XXVII, 2, Cambridge, Mass, 2019 г.; Palaeoslavica, Vol. XXVIII, 2, Cambridge, Mass, 2020 г. [6].

Збіранне прыказак, прымавак, фразеалагізмаў і іншых відаў устойлівых спалучэнняў для фалькларыста задача адначасова і надзвычай складаная, і надзвычай простая. Яе складанасць праяўляецца ў тым, што ў адрозненне ад песень каляндарнага цыкла, якія выконваюцца штогод, ад вясельных песень, якія таксама выконваюцца даволі часта, і нават ад замоў, якія выкарыстоўваюцца ў практыцы жыхароў нашых вёсак як адмысловыя веды, малыя формы існуюць у ведах носьбітаў культуры хаатычна, неарганізавана, і момант іх запатрабаванасці ў размове заўсёды нечаканы і непрадказальны. Іх нельга запісаць у выніку мэтанакіраванага апытання, карыстаючыся загадзя падрыхтаванымі апытальнікамі. Носьбіты мовы, традыцыі нават пры ўсім жаданні не здольныя ўгадаць «прыказку» проста так. Варта адзначыць, што «прыказкамі» Варвара Грэцкая, не абцяжараная ведамі ў фалькларыстыцы, фразеалогіі і парэміялогіі, называе ўсе ўстойлівыя выразы, якія сустракаюцца ў яе гаворцы, а гэта: прымаўкі, клятвы, праклёны, пажаданні, рытуальныя канстатаванні і іншыя ўстойлівыя выразы — ад словазлучэння да невялікіх (дзе-тры рэплікі) дыялогаў.

«Прыказкі» актуалізуюцца ў гаворцы чалавека такім чынам, як і існуюць, — хаатычна, неарганізавана. Як сказала Варвара Аляксандраўна Грэцкая, у якой іх, паводле яе ўласнага вызначэння, «чорт зная колькі», а «на свеці іх мільён»: «Усяму ё прыказкі... Пападзецца к разгавору, яна сама выскача... А так уздумаіш, не прыдумаіш... Прыказка ў разгаворы якая пападзецца...» «Дак ета ж к разгавору такая. Не пачала б гаварыць... Можна, іх у міне чорт зная колькі. Як часта будзем гаварыць, дак яны ўсе павыкажацца».

Наступны прыклад дэманструе, як гэта адбываецца на практыцы: «Як гаворыш, дак яно... Што не гаворыш... Яно і забыта. Калі б не гаварыла пра свадзьбы, яно б і не ўздумалася». **Цюха і Мацюха і Калупень з братам** былі на свадзьбе. Ета ж гаворыць: «Хто на свадзьбі быў?» Баба наша казала пашла і к сіраце, яе хрэсніцэ на свадзьбу, дак яна прышла, гаворы: «Хто там быў? Цюха, да Мацюха, да Калупень з братам». Прыказка такая. Дац яна ўжо прагаварыла. На адзін стол селі». Ён бедны, да яна бедная — з сястрой жыла. **Як гаворыш, дак яно... Што не гаворыш... А яно і забыта. Калі б не гаварыла пра свадзьбы... яно б і не ўздумалася.** Мы гаворым: «Баб, а што ета? Ета людзі такія?» Яна: «Людзі! Людзі!» [Так казалі толькі пра свадзьбы?] І так вот што: «Хто там гуляў?» Калісь баба: «З кім вы там гулялі?» мы гаворым: «**Цюха, Мацюха і Калупень з братам**». Баба смяецца.

Падчас размовы пра пост узнік наступны аповед: «Баба наша постывала... Сем нядзель... Баба аддзельна сабе супу іздзела: цыбулькі туды... Матка і гаворы: «На етым пасядзіш, дак ног не пацягніш... У мяне работы і так пагарла... І ты заляжыш, а дзеці...» А баба: «Я ж сабе дарогу прачышчаю у рай». Яна: «У рай пойдзіш?...» Да і кажа: «Я дружыла с папом... — Поп жыў у Закружжы... — І с пападзьей адна душа ў нас была, як сёстры, мы былі. Сабіраецца бацюшка іціць у цэркву, садзіцца есць... Я на пападздзю і кажу: «Скаронная ён есць?» Яна і гаворы: «Есць... Садзіцца есць... І чарачку вып'е...» Я гаворю: «Дак жа грышно...» А яна гаворы: «Дак вазьмі, да абедна еўшы пабудзь, дак і ногі закалоцяцца. А ён пад'есць і кажа: **«Богу малісь і душы не мары»**. Душу зморыш, дак ня то, што запяеш, а да ж пець... Пець жа сіла нада. Дац ён і гаворы: «Як богу не малісь, а душы не мары. А нада харахэнька пакарміць душу».

Такім чынам, гутарка, размова з'яўляюцца той самай прасторай, у якой «прыказкі» і актуалізуюцца. І сваім вызначэннем: «Як часта будзем гаварыць, дак яны ўсе павыкажацца», Варвара Грэцкая ў вышэйшай ступені выразна вызначыла ўмовы, пры выкананні якіх я магу пачуць ад яе штосьці новае: трэба проста размаўляць. Гутарка, размова для ўзнаўлення «прыказкі» — асяроддзе самае спрыяльнае.

У рэцэнзіі на кнігу «Носители фольклорных традиций (Пудожский район Карелии)» В.А. Бахціна выказвае думку, што «собиранель фольклора — это *со-беседник*. Слово «кинформант» по сути нейтральное, отстраненное, сухое и казенное, как бы преопределяет, диктует сугубо деловые отношения». [1, с. 135] У гэтым пытанні я цалкам згодны з аўтарам рэцэнзіі. Больш за тое, асабіста для мяне гэтыя вясковыя жанчыны ўжо даўно з'яўляюцца «суразмовіцамі». Менавіта так я называю іх у сваіх публікацыях, пачынаючы з 2001 года [5, с. 16].

Але «гаварыць» — умова не адзіная. Ёсць і другая. І яна таксама пазначана Варварай Грэцкай:

«Прыказкі ўсягда к дзелу гаворяцца... То ні так здзелаіш... **К разгавору**, а тады мінаіш яе... Вот калі гаворыш, і прыказка...».

«Развітыя такія дзяды былі, каторыя панімалі, як жыць нада на свеце. І к кождому-ўсяму яны прыказку прыгадывалі».

«Прыказак багата, толькі яны гаворяцца к толку, **к разгавору** якому...»

«**К разгавору** і ўздумаіцца... Колькі іх забытых... К разгавору не прыходзіцца, дак яна і залеплена... Можна, і зная, а **к разгавору** не прыходзіцца прыказка... Дац яны і злепліны...» [Залеплена — гэта як?] «**К разгавору** не прыходзіцца прыпеўка ці прыказка...»

«Ці іх на памяць усі знаіш? Ета **прыдзіцца к разгавору**, дак гаворыш». Ці та ўсі будзіш помніць прыказкі?... Іх мільён на свеці».

Вызначаю: «**к разгавору**». Відавочна, што ў размове павінна паўстаць сітуацыя, якая выкліча «прыказку» з памяці. Што гэта за момант? Даследчыкамі фальклору даўно заўважана, што працэс узнаўлення фальклорнага тэксту супадае з працэсам яго стварэння. Калі звесці разам яшчэ два выказванні Варвары Грэцкай, мы атрымаем тое самае:

«Развітыя такія дзяды былі, каторыя панімали, як жыць нада на свеце. І к кождому-ўсяму яны прыказку прыгадывалі».

«Людзі прыказкі прыдумывалі з **горя** і з радасці». [Прыказка амяленская?] «А ўсі людзі казалі так, як **пры горы**».

Такім чынам, кожны раз для таго, каб «прыказка» ўзнавілася Варварай Грэцкай, у яе жыцці павінна ўзнікнуць сітуацыя падобная той, якая паўстала ў жыцці яе «аўтара». Але тут ужо, як атрымаецца, паколькі, паводле вызначэння Варвары Грэцкай:

«Усякія прымеры ё... Усё ўзята із жыцні: і песні, і казкі, і кнігі, і газеты, і прыказкі... Ета ўсё ўзята із жыцні».

«Усякіе жыцні і ўсякія прыказкі. К кождой жыцні прыказкі дзеляюць. К кождой жыцні прыказка ё... Харошая жыцня...»

Каждой жыцні прыказку прыкладуць...».

«Людзі з горя прыказкі выдумывалі і з добра... Яны складалі...».

«Усякія прыказкі ад чылавека бываюць... Карова, як здохня, гаворыць: «Памёрла ўжо карміліца». Гаворыць: «Старая баба — нянька, карова — мамка... » [Вы раней казалі: «Сала — ямка, а карова — мамка... »] І так гаворыць... Хто як гаворыць... Усякія прыказкі ад чылавека бываюць...».

Безумоўна, мы не маем магчымасці казаць і пра пэўнае аўтарства той ці іншай «прыказкі», і пра час яе стварэння. Тым больш, для маёй суразмоўніцы, яны, як правіла, «векавыя». Тым не менш, можам суаднесці асобныя «прыказкі» з рэпертуару Варвары Грэцкай з узгаданнем іх у адмысловых складанках і выданнях XVII - пач. XX стст. [4]. Хаця ў памяці Варвары Грэцкай захавалася некалькі прыкладаў тварэння: «Прыказкі ўсякія бываюць. У нас дзед Касцючкаў, як с кнігі чытаў прыказкі. Пачане — ета ўжо... Жавараніху Моця звалі. А кала нас калодзезь быў. Дак ён... Жавараніха ідзець... Падышла: «Здароўце вам!» А сядзяць... Баба: «Ну, здароў, Моцечка!» Яна: «Падыду во шчас, вады выпягну, да і падыду к вам...» Вады наліла, падышла: «Пастану кала вас...» І шагая, шагоў пяць, к лавацы ідзець...» Ён сядзіць і кажа: «Ідзець наша Моця, аж сракай калоця!» Яна: «Марцінавіч, ну, што ты мне кажыш?» А мы ж тутакі. Перыялі і Туся, і я, і Алёна Крыўцова. Гуляім і чуіма. І пашлі на двор, пераказываіма: «Ідзець наша Моця, аж сракай калоця». І будзіма гаворыць, і баба наша: «Што вы гаворыце! Нашто вы гаворыце ета? Яна будзя не любіцца. Ну, сказаў ён прыказку. Ну, ніхай...» А мы, і выраслі, як толькі ідзець... Мы ішчэ маўчым, а Ягорка наш: «Ідзець наша Моця, аж сракай калоця...» Баба: «Цішай!.. Маўчы...» Вот відзіш: адзін гаворы, другі перымае... Яно ідзець плоска, ужо не цярыцца. Дзед сказаў: «Ах ідзець Моця — толькі сракай калоця». І мы, як толькі: «**Ідзець Моця — толькі сракай калоця**». [Так толькі вы казалі?] Тады ўсі...».

З дапамогай Варвары Грэцкай мы можам прасачыць два два іншыя не менш істотныя працэсы, на якія таксама звычайна звяртаюць увагу фалькларысты. Гэта — працэсы «станаўлення і функцыянавання фальклорнага твора» [2, с. 123], у дадзеным выпадку, «прыказак» у мове жыхароў Амяльнога:

«Калісь бабы і дзяды гаварылі, ад сваіх дзядоў і бацькоў слухалі. І ім гаварылі. У прымер і гаворыць прыказкі етыя. К разгавору тую, тую. А бабы нам гаварылі, мы чулі, як дзяды гаварылі. Так справеку веку ідзець. Адзін аднаму».

«Ёсць прыказкі, якім па сто гадоў. Ё прыказкі... Якія я казала, яны і казала, яны ідзець справеку веку... Усё гаворыць... Адзін аднаго вучацца... Ці даўно я была маладая, а во здзелалася, хоць жыўём закапый... Прыказка ўсё раўно застаецца і песня... [Людзі старэюць...] А етыя маладыя ўсягда: і песня, і прыказкі. [Чаму людзі паміраюць, а прыказкі не?] Таму шта ета народная... Мацюкі і тыя не паміраюць. Прыказкі... Адзін чылавец выдумаў красівія то к рабоці, то к ядзе, то к чаму-нібудзь. Людзі не кідоць. Ета народная. Народ гаворы, наравіцца».

У дадзеным выпадку можна прымяніць формулу, выведзеную Г.Д. Гачавым, паводле якой любая новая сітуацыя, што ўзнікае ў жыцці носьбіта традыцыі, «наскрозь прасякнута папярэднім жыццём у грамадстве, г. зн. увесь змест «я», усё, што яно ўмее і ведае, у яго ўкаранёна жыццём у грамадскім цэлым. Веды — гэта і ёсць грамадства, грамадскае жыццё, толькі ў бесцялеснай форме, і ўсё мысленне будуюцца па вывае і падабенстве грамадства» [3, с. 153—154].

Тое, што ў дадзенай публікацыі «прыказкі» прыводзяцца не ізалявана, а ў кантэксце аповедаў пра жыццё яе роднага пасёлка, і даволі часта мы разам з ёй бачым, як тыя ці іншыя «прыказкі» выкарыстоўвалі яе маці, бабуля і іншыя аднавяскоўцы старэйшага ўзросту, і бачым, што яна толькі варты іх прыкладу. Але, паўтараючы ў гаворцы нават «усеобичные «прыказкі», яна выступае не як пераймальнік, а як сапраўдны сааўтар. Складаецца ўражанне, што яны ў вышэйшай ступені вольна, амаль што сваім жыццём жывуць у прасторы яе мовы. Яны ўзнікаюць у яе мове ў пашыраных і скарачаных варыянтах, змяняюць усярэдзіне кампаненты і словаформы, уступаюць паміж сабой у сінамічныя адносіны. Сваім прыкладам Варвара Грэцкая пацвярджае яшчэ адну пазіцыю, на якую гэтак жа звяжаюць фалькларысты, у прыватнасці, Я. Гарадніцкі: «Узнаўленне фальклорнага твора, якое немагчыма атасаяміць з простым капіраваннем, набывае ў працэсе развіцця фальклору першаступеннае значэнне, таму што ўяўляе сабой у пэўным сэнсе творчы акт. Выканаўца адначасова і творца, адзін са шматлікіх своеасаблівых сааўтараў, які пры чарговым узнаўленні твора ўносіць хоць бы мінімальныя змены, удакладненні, варыяцыі ў развіццё асноўнай тэмы, раскрыццё сюжэтай дынамікі» [2, с. 123]. Але, безумоўна, як вынікае з яе выказванняў, роля аўтара першарадная:

«Дорага аднаму сказаць, і тады пашло. [Як гэта: дорага аднаму сказаць?] Адзін скажа, і пашло, і другі будзя так...»

«Песні, прыказкі людзі выдумывалі, гаварылі вумныя, не такія дурныя, як мы».

«У нас дзед Касцючкаў, казала баба: “Ты зліўся, спёкса і зварыўся на прыказках”. А ён на кождой табе прыказку здзеляе. [А як гэта: зліўся, спёкса і зварыўся?] На кождым слові ён будзя табе прыказку гаворыць... Находзя. Ці ён сам выдумая...» [Гэта праўда, што дзед Касцючкаў прыдумаў: «**Косічка сівенькі пасунуўся**»?] Казалі, што ён прыдумаў... Ён ехаў, даехаў, гаворы: “Хлопцы! Косічку ўжо праехалі... Ціперь — Сівенькага...” Казаў дзед Касцючкаў: “Косічка сівенькі пасунуўся...” Ета ішчэ калі тэй дзед жыў... І вот усі.. Вот ідома калісь із Гоміля за соллю... Ідома... мост чэрыз Барьбу... Там доўга па балоту нада ішціць, тапіна па калена... Мы гаворым: “Пайдзёмця лучшэ: **косічка сівенькі пасунуўся**...” І ідома тудой. Адзін сказаў... І пашло. І пашло».

На мой погляд, запісаны ад Варвары Грэцкай і зведзены разам матэрыял уяўляе ўнікальную з’яву: гэта фразеалагічна-парэміялагічны слоўнік асобна ўзятай вёскі ў рэпертуары аднаго носьбіта мясцовага дыялекту. З акалічнасцю: трэба разумець, што мова нават асобна ўзятай вёскі і нават у выкананні аднаго носьбіта, не з’яўляецца чымсьці нерухомым і застылым, што сапраўды не дазваляе правесці татальную фіксацыю яго фонду. Больш таго, далёка не ўсё, што ведае і сама Варвара Грэцкая, было рэалізавана ёю падчас нашых гутарак, паколькі далёка не ўсё «папалася к разгавору».

Спис літератури і зауваги:

1. Бахтина, В. Рецензия на «Носители фольклорных традиций (Прудожский район Карелии)», изд. подгот. Т. Курец. – Петрозаводск : Карельский научный центр РАН, 2003 / В. Бахтина // Традиционная культура. – 2006. – № 2. – С. 135–138.
2. Гарадніцкі, Я. Калектыўна-фальклорнае і індывідуальна-аўтарскае мастацкае выражэнне : гісторыя ўзаемадзеяння / Я. Гарадніцкі // Польша. – 2016. – № 10. – С. 123–129.
3. Гачев, Г. Содержательность художественных форм / Г. Гачев. – М. : Просвещение, 1968. – 299 с.
4. Иллюстратов, И. Сборник российских пословиц и поговорок / И. Иллюстратов. – Киев : Типография С. Кульженко, 1904. – 480 с.
5. Материалы для изучения быта и языка русского населения северо-западного края, собранные и приведенные в порядок П. Шейном. – СПб., 1893. – Т. II. – 715 с.
6. Повести или пословицы всенароднейшие по алфавиту. Старинные сборники русских пословиц, поговорок, загадок и проч. XVII–XIX столетий / собр. и подгот. к печати Павел Симони. – СПб., 1899. – 264 с. *Каментар Г. Лапаціна: «З’яўляецца першым з вядомых рукапісных зборнікаў фальклору XVII стагоддзя».*
7. Романов, Е. Белорусский сборник / Е. Романов. – Киев, 1886. – Т. 1. – Вып. 1–2. Песни, пословицы, загадки. – 469 с.
8. Сборник белорусских пословиц, составленный И. Носовичем. – СПб., 1874. – 232 с.
9. Собрание 4291 русских пословиц. – М. : Печ. при Императорском Московском университете, 1770. – 322 с.
10. Смоленский этнографический сборник / сост. В. Добровольский. – СПб. : Типография С. Худекова, 1894. – Ч. III. Пословицы. – 137 с.
11. Симони, П. Сборник отделения русского языка и словесности императорской Академии наук. СПб., 1899, т. 96, № 7. // Малые жанры русского фольклора: хрестоматия: учеб. пособие для филол. спец. вузов / сост. В.И. Морохин – 2-е изд. – Л. : Высш. шк., 1986. – с. 73–161.
12. Снегирев, И. Словарь русских пословиц и поговорок ; Русские в своих пословицах / И. Снегирев. – СПб, 1831. *Прыводзіцца Г. Лапаціным на выданні: Снегирев, И. Словарь русских пословиц и поговорок; Русские в своих пословицах / И. Снегирев – Нижний Новгород : Три богатыря, 1997. – 627 с.*
13. Лапацін, Г. Легенды і паданні Белай Дубровы і Белая Каменя : нататкі пра экспедыцыю супрацоўнікаў музея па збор узораў народнай творчасці, легенд, паданняў і абрадаў / Г. Лапацін // Літаратура і мастацтва. – 2001. – 5 кастр. – С. 16.
14. *Першая частка была надрукавана ў выданнях: Лопатин, Г. Варвара Грэцкая: «Я гаварю па-амяленскі...». Из опыта изучения диалектной фразеологии (Материалы к Фразеолого-паремиологическому словарю личности). Варвара Грэцкая. Записи 2005 – 2012 гг. / Г. Лопатин // Palaeoslavica. – Cambridg : Mass, 2013. – Vol. XXI, № 2. – P. 130 – 201.; Лопатин, Г. Варвара Грэцкая: «Я гаварю па-амяленскі...» Из опыта изучения диалектной фразеологии (Материалы к Фразеолого-паремиологическому словарю личности). Варвара Грэцкая. Записи 2005 – 2012 гг. / Г. Лопатин // Palaeoslavica. – Cambridg : Mass, 2014. – Vol. XXII. – № 2. – P. 147–221.*

Anastasia Loiko-Michudo

ОСОБЕННОСТИ ВЫТИНАНКИ «КУПАЛЬЕ» ОЛЬГИ БАБУРИНОЙ В КОНТЕКСТЕ ВОПЛОЩЕНИЯ СЮЖЕТОВ И ОБРАЗОВ СЛАВЯНСКОЙ МИФОЛОГИИ

В статье автор обращается к феномену молодецкой школы вытинанки. В процессе анализа композиции «Купалье» одного из мастеров школы – О. Бабуриной акцентируется проблема восприятия символики произведения, воплотившего в себе ряд образов славянской мифологии.

Anastasia Loiko-Michudo

FEATURES OF PAPER-CUT «KUPALLE» BY OLGA BABURINA IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTATION OF SLAVIC MYTHOLOGY PLACES AND IMAGES

In the article, the author addresses the phenomenon of the Molodechno school of paper-cut. In the process of analysis of the composition «Kupalle» by one of the masters of the school – O. Baburina, emphasizes the problem of perception of symbols, embodying a series of images of slavic mythology.

В процессе исследования вопроса о воплощении сюжетов и образов славянской мифологии в декоративно-прикладном искусстве XXI в. мы пришли к выводу относительно его проявления в творчестве белорусских мастеров молодецкой школы вытинанки, единственной современной школы этого вида декоративно-прикладного искусства в нашей стране.

Народные традиции, технологии, орнаментально-декоративный принцип стилизации, как и непосредственная связь с другими видами народного творчества прямо или косвенно проявляются в творчестве практически всех современных мастеров этого вида искусства [4, с. 271]. В то же время вышеупомянутая символичность, характерная для вытинанок, может затруднять восприятие подобных произведений неподготовленным современным зрителем, поскольку внешняя образность не всегда может раскрыть свой потаенный контекст без знания культурного пласта белорусского народа [5], важной составляющей которого является славянская мифология.

Мастера из г. Молодечно сыграли значительную роль в возрождении вытинанки, вида искусства, которое в 1950–1970-х гг. исчезло из народного быта и переживало упадок до конца 1980-х гг. В 1995 г. на базе Молодеченского государственного музыкального училища им. М.К. Огинского было открыто отделение декоративно-прикладного искусства. Благодаря преподаванию широко известной мастерицы огромного творческого диапазона В. Червонцевой, одно из направлений – работа с бумагой – оказалось более чем плодотворным. Данный материал позволял решать основные художественные задачи: обобщать природные формы, экспериментировать с цветом, композицией, использовать стилизацию и т.д. В работах современных молодецких мастеров можно выделить следующие основные принципы, характерные именно для представителей данной школы: выразительная декоративность, символизм и полисемантность, интерес к истории орнамента, символике и семиотике традиционной культуры, опора на национальные традиции [5].